

تحلیل اثر جریان‌های فضایی در تحولات کالبدی - فضایی روستاهای پیراشهری (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر کرج، دهستان تنکمان شمالی)

مصطفی طالشی^{*}، فرهاد عزیزپور^{**}، غلام دولتی^{***}

تاریخ دریافت مقاله:

1396/01/25

تاریخ پذیرش مقاله:

1398/02/22

چکیده

در سال‌های اخیر، سکونتگاه‌های روستایی در جریان دگرگونی‌های مکانی - فضایی دچار تحولاتی شده‌اند که متأثر از نوع و ماهیت جریان‌ها و روابط فضایی بین آن‌ها و شهرها (به‌ویژه کلانشهرها) بوده است. جریان مردم و جریان پول مهم‌ترین جریان‌هایی هستند که تحولات روستاهای پیرامونی را سبب شده‌اند. در بین این تحولات اگر چه بیشتر در ساختار کالبدی بوده ولی ساختارهای اجتماعی - اقتصادی را نیز تحت تأثیر قرار داده است. هدف تحقیق حاضر تحلیل روند جریان‌های فضایی متأثر از تعاملات روستاشهری و دگرگونی کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی بخش تنکمان شمالی واقع در پیرامون کلانشهر کرج به روش توصیفی - تحلیلی می‌باشد. تحقیق حاضر به لحاظ هدف، شناختی و به لحاظ نوع داده، کیفی - کمی و به لحاظ زمان مقطعی است. شیوه گردآوری داده نیز از نوع اسنادی - پیمایشی است که تجزیه و تحلیل آن‌ها با روش توصیفی - تحلیلی، همبستگی انجام شده است. داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته در محدوده مورد مطالعه تکمیل و با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و با استفاده از GIS نقشه‌های جریان‌های ترسیم شده است. نتایج یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که در فرایند جریان‌های فضایی، جریان سرمایه از نقش آفرینی بیشتری نسبت به سایر جریان‌های فضایی برخوردار است. اثربخشی این جریان سرمایه بدون دخالت سرمایه‌گذاری دولتی و بیشتر توسط بخش خصوصی و روستاییان به‌منظور کسب سودآوری تحقق یافته است. براینده تمامی جریان‌های فضایی موجب تغییر در الگوی معماری مسکن، مقاوم‌سازی و بهبود کیفیت مسکن روستایی همراه با افزایش تعداد واحدهای تجاری، اداری و استقرار کارگاه‌های صنعتی و خدماتی کوچک است، همچنین تخریب اراضی زراعی، باغی و ایجاد باغ و ویلاهای متعدد چشم‌انداز طبیعی روستاهای دهستان تنکمان شمالی را دگرگون نموده است. نتایج این پژوهش به شرح زیر قابل توجه است:

تحول کالبدی - فضایی روستاهای پیرامون شهرها (به‌ویژه کلانشهر) امری گریزناپذیر است که امروزه در چارچوب مناسبات جدید شبه سرمایه‌داری در روستاها عینیت فضایی یافته است. تحولات در نظام سکونتگاه‌های روستایی ارتباط مستقیمی با اندازه آن‌ها دارد. البته این نتایج به‌عنوان یک اصل کلی قابل پذیرش نبوده بلکه بعضی از روستاها متوسط و کوچک به‌دلیل برخورداری از مزیت نسبی بیشتر در تعامل با شهرها از سطح تحولی بالا نیز برخوردار شده‌اند. روند تحولی سکونتگاه‌های روستایی صرفاً متأثر از یک نقطه شهری (سکوتی) نیست بلکه می‌تواند تحت تأثیر چند نقطه شهری باشد. دامنه تعاملات فضایی مهم‌ترین عامل در این ارتباط است. در ناحیه پژوهش شهر کرج اگرچه به‌عنوان کلان شهر نسبت به تهران از فاصله کمتری تا سکونتگاه‌های روستایی از ظرفیت کارکردی بالاتری نسبت به شهر نظرآباد برخوردار است اما نتوانسته تأثیر چندانی بر روی روستاها محدوده داشته باشد.

کلمات کلیدی: جریان‌های فضایی، تعاملات روستاشهری، تحولات کالبدی - فضایی، سکونتگاه‌های روستایی، کلانشهر.

* دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

** دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی. azizpour@khu.ac.ir

*** کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

مقدمه

روستا به عنوان فضایی اجتماعی، نه تنها از عوامل و نیروهای محیطی - اکولوژیک و فرهنگی تأثیر می‌پذیرد بلکه با توجه به خصوصیات و قابلیت‌های خود، بر این مجموعه عناصر اثرگذار است به عبارت دیگر این تغییر و تحولات در ابعاد مختلف در بستر مکان و در گذر زمان شکل می‌گیرد و هر فضای جغرافیایی به عنوان یک واقعیت مکانی نه تنها تحت تأثیر نیروها و عوامل درونی بلکه از نیروها و عوامل بیرونی نیز متأثر می‌شود. (سعیدی، 1377: 3). جریان‌های فضایی متفاوتی بین مادر شهرها و سکونتگاه‌های پیرامون وجود دارد. این جریان‌ها، بسیاری از تحولات را در روستاها شکل داده‌اند (سعیدی، 1383: 62). از این رو، سکونتگاه‌های روستایی خواه و ناخواه در معرض دگرگونی‌هایی قرار دارند که اغلب منشأ بیرونی دارد و بیرون از عرصه‌های روستایی شکل می‌گیرد و جلوه‌های گوناگون این دگرگونی‌ها در عرصه‌های روستایی به صورت مختلف و در زمینه‌های متنوع ظهور پیدا می‌کند. اثرات این تحولات در عرصه کالبدی تحت عنوان تحولات فیزیکی - ظاهری مورد توجه بوده که به نوبه خود موجبات دگرگونی‌های درونی و حتی تحولات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی سکونتگاه‌های روستایی می‌گردند (سعیدی، 1388: 45). بنابراین در چارچوب این کنش متقابل، یعنی جریان اثرگذاری و اثرپذیری، هم بستر محیطی - اکولوژیک و هم عرصه فرهنگی و حتی کالبدی، کم و بیش دچار دگرگونی می‌شود و به این ترتیب با تغییر و دگرگونی فضای اجتماعی، روستاها به عنوان یک فضای اجتماعی پیوسته تغییر می‌کنند (فیروزنیا و ضیاء توانا، 1385: 24). در سال‌های اخیر سکونتگاه‌های روستایی در جریان

دگرگونی‌های مکانی - فضایی دچار تحولاتی شده‌اند که شتاب این دگرگونی‌ها به حدی بوده است که تعداد زیادی از روستاها یا دچار دگرگونی در ساختار و کالبد خود شده‌اند و یا گاه از طریق پدیده خوردندگی و خزش (دست‌اندازی کانون‌های شهری به اراضی کشاورزی و روستاهای پیرامونی)، به بدنه این شهرها ملحق شده است (سعیدی و شفیع‌ی ثابت 1384: 5). در واقع افزایش سریع شهرنشینی و توسعه کارکردهای اجتماعی و اقتصادی شهرها موجب شده تا شهرها مرزهای سنتی خود را پشت سر گذاشته و به سوی روستاهای خود پیشروی نمایند. کلانشهر کرج از مهم‌ترین عرصه‌های این تحول مکانی - فضایی به شمار می‌رود که تمرکز سرمایه، صنایع، امکانات و خدمات موجب رشد کالبدی و کارکردی در آن گردیده است. اینگونه رشد شتابان و روندهای حاکم بر آن از منظر کالبدی - فضایی پیامدهایی همچون دگرگونی‌های همه جانبه در ساخت و بافت روستاهای پیرامونی به‌ویژه در الگوی ساخت مسکن، تغییر شکل جهت دسترسی‌های ارتباطی، دگرگونی بدون برنامه‌ریزی کاربری زمین، کمبود شدید خدماتی، دسترسی‌های نامناسب و... را در روستاهای پیرامونی موجب شده است. با این چشم‌انداز از مسئله، این تحقیق درصدد است روستاهای بخش تنکمان شمالی در پیرامون کلانشهر کرج را مورد بررسی قرار دهد. آشکار است که در شکل‌پذیری و تحول سکونتگاه‌های روستایی مجموعه عوامل و نیروهای متفاوت و متنوعی نقش‌آفرین هستند، اما همه آن‌ها به نوعی متأثر از تعامل و ارتباط عرصه‌های سکونتی شهری و روستایی با یکدیگر می‌باشند. هدف تحقیق حاضر، بررسی روند جریان‌های فضایی متأثر از تعاملات روستا - شهری و

روابط و تعاملات در راستای ساماندهی آن‌ها، زمینه‌ساز توسعه پایدار نواحی روستایی و شهری خواهد بود. روستاهای بخش تنکمان شمالی نیز از جمله نواحی است که در چندین سال اخیر تحت تأثیر موقعیت خاص ارتباطی و نزدیکی با کلانشهر کرج، تحولات شتابان و عمیقی را در زمینه‌های مختلفی همچون الگوی مسکن و بافت روستایی، کاربری اراضی، ویژگی‌های جمعیتی، وضعیت اقتصادی و اشتغال روستا تجربه کرده است. انتقال سرمایه از شهر و ایجاد صنایع، کارگاه و کارخانه‌های شهری، هجوم نیروی کار به این ناحیه و تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی این روستاها را در پی داشته است.

پیشینه تحقیق

نتایج بخشی از تحقیقات انجام شده، پیرامون نقش تعاملات روستا شهری در تحولات کالبدی - فضایی در جدول شماره 1 آورده شده است.

دگرگونی کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی نظرآباد مجموعه روستاهای بخش تنکمان شمالی واقع در پیرامون کلانشهر کرج می‌باشد.

ضرورت تحقیق

روابط و مناسبات بین سکونتگاه‌ها و به‌ویژه بین شهر و روستا که خود را عمدتاً به شکل جریان‌های جمعیت، کالا، سرمایه، عقاید، اطلاعات و نوآوری نشان می‌دهد، پدیده‌ای مکانی - فضایی بوده و شناخت، تبیین و کشف قانونمندی‌های کلی حاکم بر آن، در چهارچوب روابط متقابل انسان و محیط موضوعی جغرافیایی بوده و از اهمیت نظری و کاربردی ویژه‌ای برخوردار است. همچنین با توجه به نقش این روابط در فرایند تحولات و توسعه کانون‌های شهری و روستایی، شناخت آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، و کالبدی - فضایی آن بر شهر و روستا و تلاش برای کاهش اثرات منفی این

پدید آورنده و سال	عنوان پژوهش	نتیجه پژوهش
محمد تقی رهنمایی (1391)	توسعه تهران، دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف	تهران با توسعه و گسترش روزافزون خود اثرات بنیادی وسیعی برجا می‌گذارد که افزایش تعداد شهرها، تورم جمعیتی روستاها به‌ویژه روستاهای با قابلیت دسترسی بهتر و تغییر در چشم‌انداز محیطی و اشکال دخل و تصرف انسان در محیط از نمودهای برجسته آن است.
مظفر صادقی (1389)	تحولات کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهر نورآباد ممسنی با تأکید بر تعامل روستا - شهری	گسترش شهر نورآباد، شهرگرایی و تغییر در نوع معیشت از عوامل اصلی تحولات کالبدی - فضایی روستاهای پیرامون شهر نورآباد بوده است.
صدیقه حسینی حاصل (1388)	بررسی تطبیقی روند تحولات کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر تهران پس از انقلاب	مسائل و موانع کالبدی - فضایی در سکونتگاه‌های روستایی اطراف تهران محصول فرایندهای اجتماعی - اقتصادی روابط عملکردی این عرصه هاست.
محمدحسن ضیاء توانا و حامد قادرمرزی (1388)	تغییرات کاربری اراضی روستاهای پیراشهری در فرایند خزش شهر نمونه مورد مطالعه روستاهای نایسر و حسن آباد سنندج	افزایش جمعیت، گسترش سطح و تغییر کاربری اراضی این روستاها، در واقع بخشی از افزایش جمعیت و گسترش شهر سنندج بوده که طی فرایند خزش شهری به‌صورت منفصل از شهر در روستاهای پیرامونی آن اتفاق افتاده است.
عباس سعیدی و صدیقه حسینی حاصل (1386)	ادغام کلان شهری سکونتگاه‌های روستایی با نگاهی به کلان شهر تهران و پیرامون	روندهای بی‌رویه رشد و گسترش کلانشهری در اغلب موارد به پدیده‌های نامناسب خوردنگی چشم‌اندازهای محیطی، خزش شهری و برپایی محیط‌های روستا - شهری و مانند آن منجر می‌شود که مبین عرصه‌های در حال گذار و محیط‌هایی است که به‌صورت نه شهر و نه روستا در حاشیه‌های شهرها قرار دارند.
قادر فیروزنیا، محمدحسن ضیاء توانا و عبدالرضا رکن الدین افتخاری (1385)	تبیین فرایند تحول روستا با بهره‌گیری از نظریه چرخه حیات	نظریه چرخه حیات باوجود پاره‌ای از انتقادات و محدودیت‌ها، توانمندی بسیار خوبی برای تبیین و تحلیل فرایند تحول روستا دارد.

ج 1. پیشینه تحقیقات پیرامون نقش تعاملات روستا شهری در تحولات کالبدی - فضایی.

مبانی نظری

با بررسی ادبیات نظری و ردیابی مسئله در رویکردهای نظری دو رویکرد از قدرت تبیینی بیشتری برخوردار هستند. این دو رویکرد از جنبه مفهومی دارای قرابت با هم هستند. اولین رویکرد، شبکه منطقه‌ای است. داگلاس (1998) در مقاله‌ای با عنوان "راهبرد شبکه منطقه‌ای به منظور تقویت پیوندهای روستایی - شهری، دستور کاری برای پژوهش‌های سیاستگذاری با اشاره به کشوراندونزی" به معرفی راهبرد شبکه منطقه‌ای پرداخت. البته در این زمینه پژوهش‌های سعیدی و همکاران (1383، 1384، 1385، 1388، 1390، 1391)¹ در حوزه پیوندهای روستایی-شهری در قالب رویکرد شبکه منطقه‌ای به توسعه این رویکرد در تبیین تعاملات روستایی - شهری (از جنبه هنجاری) کمک نمود. در این رویکرد، شبکه‌ها براساس جریان‌های موجود میان سکونتگاه‌های روستایی و قانون‌های شهری تعریف می‌شوند. این جریانات شامل جریان افراد، سرمایه، کالا، اطلاعات، نوآوری، فناوری و مانند آن است که در شرایط مناسب می‌توانند موجبات همبستگی و پیوندهای روستایی - شهری را فراهم سازد. داگلاس خصوصیات رویکرد شبکه منطقه‌ای را در سه عرصه اصلی موضوعی مطرح ساخته است: الف - در پیوندهای روستایی-شهری تنوع آن چنان زیاد است که دامنه آن تا حوزه نفوذ یک شهر اصلی معین ادامه می‌یابد. در همین چارچوب و بنابراین، تجمع و انباشتن شهرها و روستاها در یک واحد ناحیه‌ای توسعه می‌تواند از تنوع و همچنین توان‌های تکمیل‌کننده (مکمل‌های) موجود بین مراکز مختلف و بین هر مرکز و حوزه نفوذ بلافصل آن در یک ناحیه معین بهره‌گیرد. در این قالب، روابط بین مراکز بیشتر افقی، مکمل و دوسویه خواهد بود. ب- این گونه شبکه‌ها در عمل (در همه جا) وجود

دارند حتی اگر به شکلی ساده و ابتدایی باشد. چنین شبکه‌هایی را می‌توان به‌عنوان نمونه اولیه و ابتدایی (شبکه)، براساس نحوه استفاده از (برقراری) جریان‌های موجود کالاها و مردم در بین سکونتگاه‌ها تبیین و تفکیک نمود. ج- یک شبکه از سکونتگاه‌های روستایی و شهری کاملاً مرتبط و به شدت تعاملی می‌تواند بهتر از یک قطب (کانون) رشد، با فراهم ساختن یک سطح از تجمع (انباشت) و تنوع اقتصادی به‌عنوان یک قطب بدیل به جای گسترش نواحی کلان شهری هسته‌ای عمل کند. کاهش فاصله‌های زمانی بین سکونتگاه‌ها از طریق شبکه‌های نوین ارتباطات و حمل و نقل، این امکان را فراهم آورده است که شهرها و روستاهای پراکنده و دور افتاده را به یکدیگر پیوند داده، طیف موثری از تعامل را فراهم آورد، به نحوی که تصور این امر حتی تا یکی-دو دهه پیش ناممکن به‌نظر می‌آمد (عزیزپور، 1389: 66 تا 68). دومین رویکرد، پوشش ساختاری-کارکردی است که توسط سعیدی (1390) و (1391) پایه‌ریزی شده است.

وی (1390) در پوشش ساختاری-کارکردی، همه پدیده‌های جغرافیایی اعم از طبیعی-اکولوژیک و یا اجتماعی-اقتصادی، حاوی خصلت و قانونمندی‌های نظام‌ها (سیستم‌ها) هستند و از این رو، نظام‌وار عمل می‌کنند. هر نظام فضایی متشکل از مجموعه‌ای مرتبط از ساختارها و کارکردهای گوناگون است (سعیدی، 1377). فرض اساسی نظریه "پوشش ساختاری-کارکردی" بر این واقعیت استوار است که میان اجزای ساختاری و کارکردی تمام پدیده‌های جغرافیایی، در اینجا نظام‌های فضایی، همچون شهرها، روستاها، مناطق و نواحی، نوعی پیوند تنگاتنگ و غیرقابل انکار، هم به وجه عمودی و هم افقی، برقرار است که مجموعه حاصل از آن قابلیت‌های آن نظام را نمایندگی و تحقق‌پذیر

ساختارهای این نظام مکانی-فضایی، نمی‌توان انتظار هرگونه کارکردی دلخواه را داشت و برای ایجاد دگرگونی مثبت (توسعه) در کلیت نظام مکانی-فضایی، اعم از شهر و روستا، تحول ساختاری-کارکردی الزامی است. اجزای شهر و پیرامون، مستقل از هم عمل نمی‌کنند. تحول در بافت کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (در پیرامون) در کنار سایر ابعاد بدون ارتباط با دامنه کارکردی آن اتفاق نمی‌افتد. عملکرد قطبی شهرها در نظام سکونتگاهی کشور به‌ویژه در سطح شهر و پیرامون (شهر انگلی) سبب شده تا روستاهای پیرامون نه تنها از جنبه ساختاری بلکه از جنبه عملکردی شدیداً دچار تحول نامناسب شوند. به‌عبارت دیگر شهر با عملکرد ناسالم سبب شده تا روستاها روند تحولی مثبتی را طی نکنند. تغییرات شدید کاربری اراضی، تغییر در الگوی مسکن و سبب شدند تا کارکرد تولیدی روستاها (تضمین کننده امنیت غذایی) دچار اضمحلال و ناپایداری شود. اینک اگر تعاملات کارکردی بین شهر و روستا در چارچوب مبتنی بر پیوندهای دو سویه و مکمل سامان داده شود، پویای مثبت ساختاری-کارکردی در شهر و پیرامون اتفاق می‌افتد.

روش شناسی

الف) الگوی حاکم بر تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت داده کمی و براساس هدف، کاربردی و از نظر زمان گردآوری داده‌ها از نوع پیمایشی می‌باشد که در آن از تکنیک پرسشنامه و مصاحبه برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات استفاده شده است.

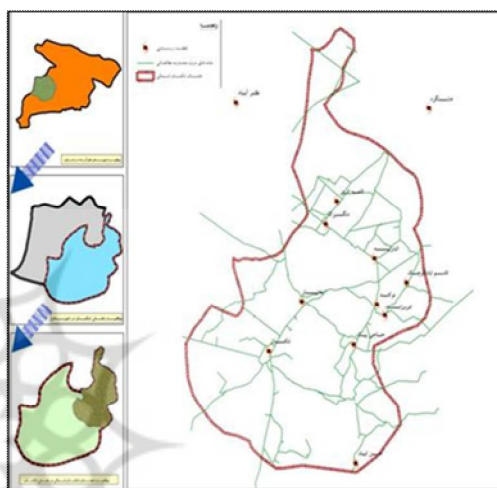
ب) فضای پژوهش

بخش تنکمان یکی از بخش‌های شهرستان نظرآباد در استان البرز ایران است. بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت بخش تنکمان شهرستان نظرآباد در سال 1385 برابر با 25205 نفر بوده است. بخش مذکور در جنوب

می‌سازد. در این چارچوب، ساختارهای کالبدی اعم از ساخت‌های طبیعی و یا انسان ساخت، در ارتباطی تنگاتنگ با ساخت‌های اجتماعی-اقتصادی قرار می‌گیرند. به همین ترتیب کارکردهای مختلف نظام، چه کارکردهای محیطی-اکولوژیک و چه کارکردهای اجتماعی-اقتصادی نیز هر یک به‌عنوان نظامی فرعی، با یکدیگر تعامل معنادار دارند. در نهایت، تمام نظام‌های فرعی هم، اعم از نظام‌ها و اجزای فرعی ساختاری و کارکردی، در تعامل و ارتباط متقابل عمل می‌کنند. به این ترتیب می‌توان دریافت که کلیات نظام فضایی، در محیط خود، در تعاملی چند بعدی و بسیار پیچیده بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیک و اجتماعی-اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان پیوسته در معرض تغییر قرار دارد. پویای ساختاری-کارکردی براین باور استوار است که دخالت در بخشی از ساختار کالبدی، بدون عنایت به بخش‌های دیگر کالبدی (ساختار محیطی-اکولوژیک) و بی‌توجه به کارکردها (فعالیت‌ها و روابط جاری از جمله اشتغال متناسب)، یعنی بی‌مهری به پویای نظام‌وار سکونتگاه‌ها، نمی‌تواند آنطور که انتظار می‌رود به اهداف متصور خود دست یابد. اگر یک نظام به هر دلیل نتواند با تغییرات و دگرگون‌های محیط خود همساز شود، از اهداف خود دور می‌شود، کارکردهای خود را از دست می‌دهد و بدینسان از پویایی و حتی ادامه حیات باز می‌ایستد (سعیدی، 1368ص 11).

در تبیین اثر بخشی فضایی جریان‌ها بر تحولات کالبدی-فضایی روستاهای پیراشهری از دو چارچوب بازگفته استفاده شده است. در این چارچوب، بین بسترهای عینی شهر و پیرامون (ساختار آن) و فعالیت پذیری و تحقق روابط (کارکرد) آن پیوندی بی‌چون و چرا برقرار است. بدون عنایت به ویژگی‌های

شهرستان نظرآباد، جنوب غرب استان تهران و تقریباً جنوب غربی شهرستان کرج قرار گرفته است. در سال 1390 بخش تنکمان به دو دهستان تنکمان شمالی و جنوبی تقسیم شده و دهستان شمالی دارای 10 روستا است و تعداد جمعیت این دهستان 11509 نفر می‌باشد. در تصویر شماره 1 موقعیت منطقه در استان البرز نشان داده شده است.

ت 1. موقعیت منطقه در استان البرز.

تحلیل شبکه سیستم اطلاعات جغرافیایی و برای تحلیل تحولات کالبدی - فضایی از آمار توصیفی (نظیر فراوانی نسبی و میانگین)، و روش‌های آمار استنباطی (آزمون همبستگی پیرسون) استفاده شده است.

بحث و یافته‌ها

یافته‌های تحقیق شامل دو دسته یافته‌های توصیفی و تحلیلی است که به آن‌ها اشاره می‌شود (جدول شماره 2).

جامعه آماری پاسخگویان به درصد		
91/4	متاهل	وضعیت تأهل
8/6	مجرد	
70	مرد	جنسیت
30	زن	
73/2	آزاد	مشاغل
26/8	دولتی	
34/3	20-30 سال	گروه سنی
51	31-49 سال	
14/7	50-55 سال	
2	کارشناسی ارشد و بالاتر	میزان تحصیلات
29	فوق دیپلم	
25	دیپلم	
40	سیکل و پایان دوره راهنمایی	
4	بیسواد	

ج 2. یافته‌های توصیفی.

ج) جامعه آماری، شیوه تدقیق حجم نمونه و نمونه‌گیری

جامعه آماری این تحقیق مطابق آمار سال 1390 از مجموع ده روستای تنکمان شمالی انتخاب شدند. این ده روستا در مجموع 11509 نفر جمعیت دارند. از این تعداد با استفاده از فرمول کوکران، 372 نفر به منزله حجم نمونه انتخاب شدند. برای تعیین پایایی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. محاسبه این مقدار برای گروه مسئولان 0/80 به دست آمد. متغیرهای شاخص‌ها در قالب پرسشنامه طراحی شد و در اختیار مردم روستایی قرار گرفت. به منظور تحلیل و استنتاج، براساس اهداف پژوهش برای تحلیل جریان‌ها از برنامه

پژوهش حاضر در دو بخش عمده تحلیل روند جریان‌ات فضایی روستاشهری در محدوده مورد مطالعه و تحلیل دگرگونی‌های کالبدی - فضایی متأثر از جریان‌ات فضایی روستاشهری می‌باشد که نتایج یافته‌ها به شرح زیر است.

1. تحلیل روند جریان‌ات فضایی روستاشهری در محدوده مورد مطالعه

براساس چارچوب رویکرد نظری حاکم بر تحقیق و شرایط اجتماعی - اقتصادی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی سه جریان شامل خدمات، مردم و سرمایه به‌عنوان جریان‌ات اصلی انتخاب شده است تا با شناخت نسبت به آن‌ها اثر بخشی هر یک بر تحولات کالبدی - فضایی مورد سنجش قرار گیرد. در خصوص جریان

و همجوار یعنی نظرآباد و هشتگرد در مقاطع بالاتر یعنی مقاطع دیبرستان، فنی حرفه‌ای و پیش‌دانشگاهی می‌باشد و اغلب روستاییان ناچارند برای تحصیل در این سطح به این شهرها مراجعه کنند. نظر روستاییان در تحصیل فرزندان‌شان در شهرهای نظرآباد و هشتگرد ناشی از آن بوده که آنان بیشتر، سطح بالای آموزش در این مناطق و همچنین نزدیکی فاصله را بیشترین دلیل عنوان کرده‌اند. البته شایان ذکر است در حال حاضر در دهستان تنکمان شمالی یک باب هنرستان فنی و حرفه‌ای در حال ساخت است، امید است که با ساخت و راه‌اندازی این هنرستان بخش اعظم مشکلات ادامه تحصیل دانش آموزان و همچنین علاقمندان به رشته‌های فنی را حل کند. در ادامه می‌باید شدت و جریان‌ات فضایی را در قالب نقشه تولید شده به وسیله نرم‌افزار GIS به صورت کاملاً شماتیک نشان داده می‌شود. با توجه به یافته‌های پژوهش 37 درصد از خدمات آموزشی مربوط به نقاط شهری نظرآباد و هشتگرد است (تصاویر شماره 2 و 3).

ب) تحلیل جریان‌ات فضایی خدمات بهداشتی-درمانی

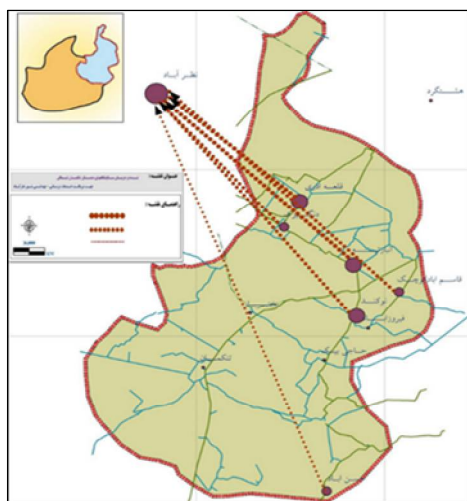
بر اساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی خدمات بهداشتی-درمانی همواره نشان می‌دهد که از کل 30 جریان بهداشتی-درمانی در منطقه و روستاهای هدف در سال 1394، شهرهای نظرآباد، هشتگرد و تنکمان به ترتیب 11 درصد، 9 درصد و 5 درصد بیشترین آمار مراجعه کننده در سطح خارج از بخش مورد مطالعه و روستاهای نوکند، بختیار و دنگیزک بیشترین آمار مراجعه کننده در سطح درون بخش مورد مطالعه را به خود اختصاص داده‌اند. در این ارتباط بایستی باید به این نکته توجه کرد که فقط در روستای بختیار (مرکز دهستان) یک باب داروخانه، یک مرکز بهداشتی-درمانی وجود دارد، مرکز بهداشتی-

خدمات در روستاهای هدف به موضوعاتی چون خدمات آموزشی در سطوح ابتدایی، راهنمایی، دیبرستان، فنی حرفه‌ای و پیش‌دانشگاهی و خدمات بهداشت-درمانی در سطوح مرکز بهداشتی درمانی، خانه بهداشت، داروخانه، خدمات ارتباطی در سطوح دفاتر پست، تلفن، صندوق پست، خدمات پشتیبان تولید در سطوح شرکت تعاونی روستایی، شرکت تعاونی تولید، مرکز خدمات کشاورزی، دفتر دامپزشکی، بانک، فروشگاه خوراک دام و تعمیرگاه ماشین آلات کشاورزی منطقه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در بحث جریان مردم (جمعیت)، مهاجرت در ده سال گذشته (مبداء تحقیق) در دو زیر مجموعه شهر به روستا (مهاجرت پذیری) و روستا به شهر (مهاجرت فرستی) به مناطق شهری تهران، کرج، نظرآباد، هشتگرد و همچنین در زمینه نیروی کار، جریان نیروی کار از روستا به شهر و بالعکس به صورت روزانه، هفتگی و ماهانه بررسی شده است. جریان سرمایه، شامل جریان سرمایه شهر به روستا در قالب سرمایه‌گذاری خصوصی و دولتی، جریان سرمایه روستا به شهر یعنی سرمایه‌گذاری روستاییان در شهرهای پیرامونی، جریان سرمایه روستاییان در خود روستا می‌باشد.

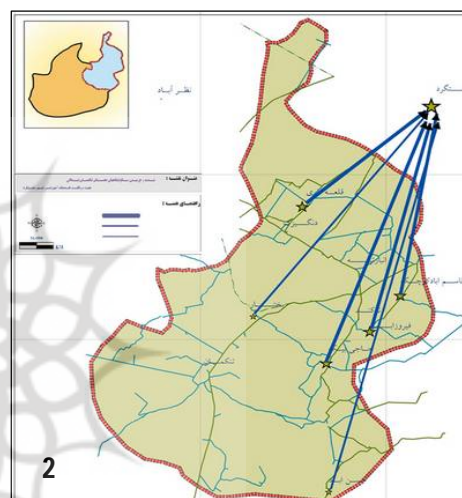
الف) تحلیل جریان‌ات فضایی خدمات آموزشی

بر اساس داده‌های حاصل از پیمایش میدانی در سال (1394)، از کل 59 مورد جریان خدمات آموزشی شهرهای نظرآباد و هشتگرد بیشترین آمار مراجعه‌کنندگان را در مقاطع دیبرستان، فنی حرفه‌ای و پیش‌دانشگاهی را در سطح خارج از بخش دارند و روستاهای دنگیزک، نوکند و انبارتپه در سطح بخش بیشترین مراجعه کننده آموزشی را دارند. اغلب روستاها دارای مقاطع تحصیلی ابتدایی و راهنمایی بوده و هیچ جریان آموزشی در این مقاطع اتفاق نمی‌افتد. بیشترین مراجعه به شهرهای نزدیک

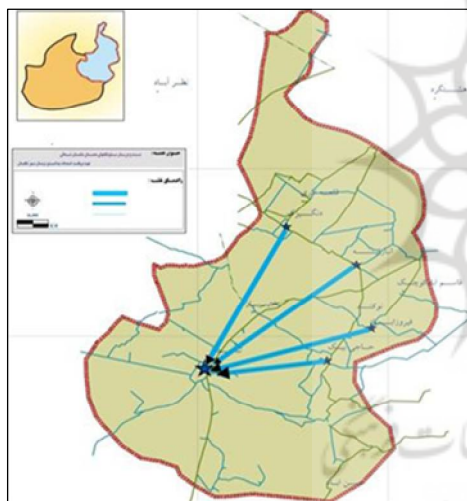
درمانی دیگری نیز در روستای فیروزآباد بوده و روستاهای قلعه آذری، ابراهیم بیگی، حاجی بیگ، نوکند، دنگیزک و قاسم آباد دارای خانه بهداشت هستند. روستاییان بیشتر مواقع برای درمان بیماری، مجبور به مراجعه به شهرهای نظرآباد، هشتگرد و کرج هستند. شدت بهره‌گیری از امکانات درمانی-بهداشتی سطح سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی در ارتباط با شهرهای نظرآباد و شهر تنکمان در تصاویر شماره 4 و 5 نشان داده شده است.

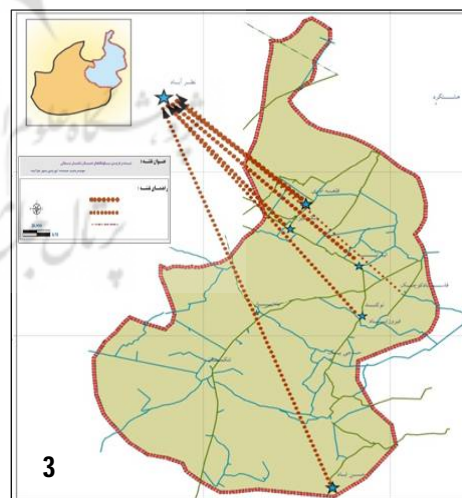
ت 4. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات بهداشتی - درمانی به شهر نظرآباد.

2

ت 5. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت بهداشتی - درمانی به شهر تنکمان.

3

ت 2 و 3. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات آموزشی به شهرهای نظرآباد و هشتگرد.

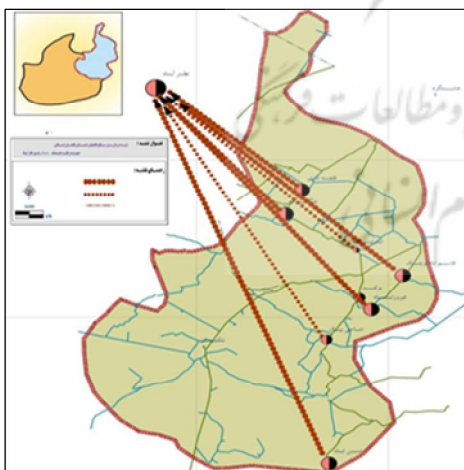
ج) تحلیل جریان‌ات فضایی خدمات ارتباطی

نتایج نظرسنجی جریان فضایی خدمات ارتباطی در سال 1394، از کل 11 جریان خدمات ارتباطی موجود در منطقه مورد مطالعه، شهر نظرآباد و تنکمان به ترتیب 6 درصد و 5 درصد مراجعه‌کننده را دارند و این حاکی از آن است روستاهای منطقه در این سطح خدمات امکانات خوبی

د) تحلیل جریان‌ات خدمات فضایی پشتیبان تولید براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی پشتیبان تولید در سال 1394، از کل 84 مورد جریان، شهرهای نظرآباد و تنکمان به ترتیب 39 درصد و 21 درصد در سطح خارج از بخش بیشترین آمار و روستاهای بختیار و دنگیزک به ترتیب 7 درصد و 2 درصد در سطح درون بخش، بیشترین مراجعه‌کننده را به خود اختصاص داده‌اند (تصویر شماره 8).

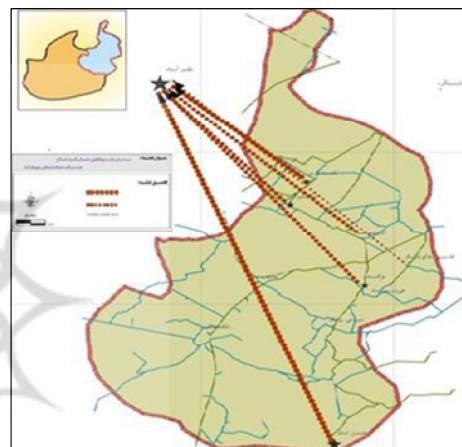
ه) تحلیل جریان‌ات فضایی جمعیت

در ادامه جریان‌ات فضایی، در این بخش چگونگی جریان‌ات جمعیتی اعم از میزان مهاجرت و نیروی کار مورد بررسی قرار گرفت در این ارتباط نتایج بررسی‌های آماری همواره نشان می‌دهد در مقوله جریان جمعیتی، مهاجرت در دوره ده سال (92-1382) در دو زیر مجموعه شهر به روستا (مهاجرت پذیری) و روستا به شهر (مهاجرت فرستی) به مناطق شهری تهران، کرج، نظرآباد، هشتگرد و همچنین در زمینه نیروی کار، جریان نیروی کار از روستا به شهر و بالعکس به صورت روزانه، هفتگی و ماهانه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

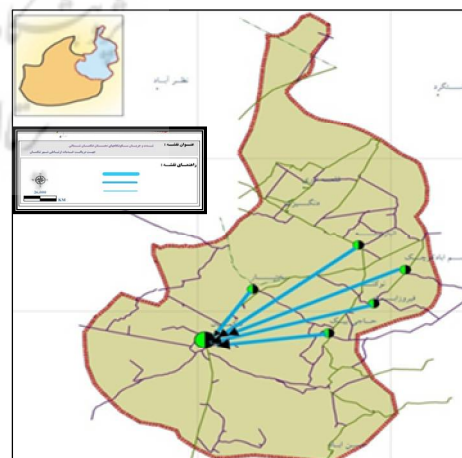

ت 8. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات پشتیبان تولید به شهر نظرآباد.

دارند و پیشرفت فناوری‌های نوین در بحث خدمات ارتباطی چشمگیر است و روستاییان هدف صرفاً جهت دریافت خدمات اداری به دفاتر پیشخوان دولت مناطق شهری همجوار مراجعه می‌کنند و در زمینه سایر خدمات ارتباطی از جمله تلفن و صندوق پست و... امکانات خود روستا پاسخگوی اهالی روستاهای بخش است. شدت بهره‌گیری از خدمات ارتباطی در سطح سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی در ارتباط با سکونتگاه‌های پیرامون یعنی مراکز شهری نظرآباد و تنکمان در تصاویر شماره 6 و 7 نشان داده شده است.

ت 6. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات ارتباطی شهر نظرآباد.

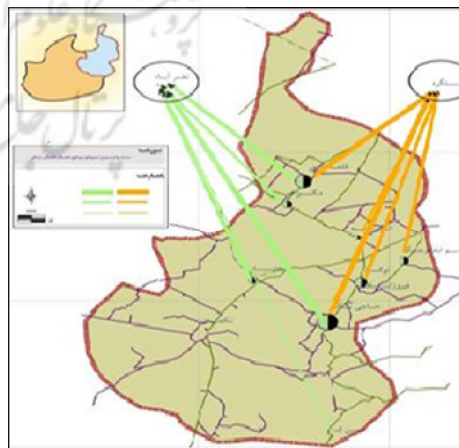
ت 7. شدت و جریان سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی جهت دریافت خدمات ارتباطی شهر تنکمان.

جریان فضایی مهاجرت روستا به شهر (برون کوچی)

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی مهاجرت روستا به شهر (برون کوچی) در سال 1394، از کل 316 مورد جریان مهاجرت 38 درصد از روستاییان به هشتگرد و 36/5 درصد به نظرآباد مهاجرت نموده‌اند، افزایش مهاجرت روستاییان به شهر نظرآباد و شهر جدید هشتگرد جهت تهیه مسکن مهر بوده که طی برنامه دولت نهم اتفاق افتاده است.

جریان فضایی مهاجرت شهر به روستا (درون کوچی)

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی مهاجرت شهر به روستا (برون کوچی) در سال 1394، از کل 229 جریان موجود در سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی، روستای حاجی بیگ با 26/2 درصد و روستای قلعه آذری 22 درصد بیشترین مهاجرت شهر به روستا را در قالب ساخت خانه‌های دوم و ویلاسازی به خود اختصاص داده‌اند، این در حالی است که این دو روستا از نظر موقعیت و فاصله نسبت به سایر روستاها به شهر نظرآباد مقام اول را دارند. اطلاعات آماری بدست آمده مبین این مطلب می‌باشد. همچنین با مراجعه به تصویر شماره 9 شدت مهاجرپذیری شهرهای پیرامون دهستان تنکمان شمالی به‌ویژه شهر جدید هشتگرد نشان داده است.

ت 9. شدت مهاجرپذیری شهرهای پیرامون دهستان تنکمان شمالی.

جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های

شهری در ناحیه پژوهش

نتایج نظرسنجی جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های شهری در سال 1394، براساس جدول شماره 7 از کل 27 مورد جریان فضایی نیروی کار روستایی به سکونتگاه‌های شهری 37 درصد نیروی کار، در قالب نیروی کار روزانه به شهرهای نظرآباد و هشتگرد می‌باشد که به دلیل نزدیکی به روستاهای مورد مطالعه روی داده است.

جریان فضایی نیروی کاری شهری به سکونتگاه‌های

روستایی

براساس نتایج نظرسنجی جریان فضایی نیروی کاری شهری به سکونتگاه‌های روستایی در سال 1394، از کل 11 مورد جریان فضایی نیروی کار شهر به سکونتگاه‌های روستایی 73 درصد از جریان‌ات مربوط به شهر تهران می‌باشد که مربوط به صاحبان کارخانجات و نیروهای شاغل در این کارخانه‌ها از جمله کارخانه تولید قارچ و توت فرنگی در روستای قلعه آذری می‌باشد که از تهران به‌صورت روزانه رفت و آمد می‌کنند (تصویر شماره 10).

تحلیل جریان‌ات فضایی سرمایه

با توجه به اهمیت و نقش سرمایه‌های اقتصادی در بروز تحولات کالبدی - فضایی نظام سکونتگاهی این موضوع از طریق مقولات از جمله سرمایه شهری به روستا، سرمایه روستایی به شهر و در نهایت سرمایه روستاییان در سکونتگاه‌های روستایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جریان‌ات سرمایه شهر به روستا (دولتی)

براساس بررسی‌های انجام گرفته در سال 1394 هیچ گونه سرمایه‌گذاری از جانب دولت در خصوص تسطیح و یکپارچه‌سازی زمین و زیرساخت‌های مرتبط با مصرف آب کشاورزی و همچنین ساخت مرکز

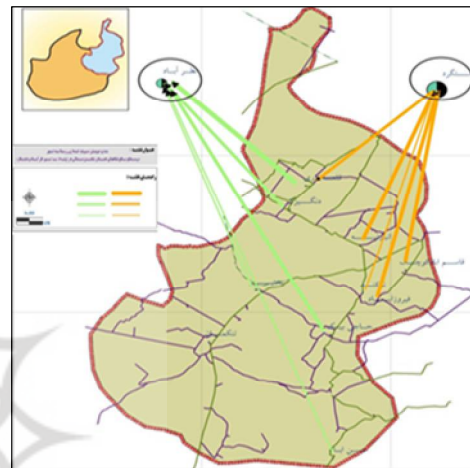
نوکند و انبار تپه به ترتیب با 2.3 درصد، 4 درصد و 6 درصد کمترین میزان سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص داده‌اند.

در اینجا با توجه به اهمیت موضوع به بررسی انواع سرمایه‌گذاری انجام شده در برخی از روستاهای (مهم) محدوده در ده سال گذشته می‌پردازیم. در روستای بختیار که مرکز دهستان تنکمان شمالی می‌باشد و از نظر جمعیت نیز در بین روستاهای تنکمان شمالی رتبه اول را دارد، 8 قطعه زمین، باب 40 واحد مسکونی و 3 باب مغازه خریداری شده است. همچنین در روستای قلعه آذری تعداد 5 قطعه زمین، 20 باب واحد مسکونی و 4 باب مغازه خریداری شده است. شایان ذکر است روستای قلعه آذری حدود پنج کیلومتر به شهرستان نظرآباد فاصله دارد.

جریان سرمایه شهری به سکونتگاه‌های روستایی (بخش خصوصی)

با توجه به نتایج بدست آمده از اطلاعات پیمایش میدانی در سال 1394، از کل 170 مورد جریان سرمایه شهر به روستا 24 درصد سرمایه‌گذاری در روستای قلعه آذری از دهستان تنکمان شمالی می‌باشد که شامل کارخانه قارچ و مزرعه توت‌فرنگی است و این مزرعه توت‌فرنگی یکی از صادرکنندگان نشاء توت‌فرنگی در سطح استان است. ساخت موزه معماری یکی دیگر از سرمایه‌گذاری‌ها در این محدوده می‌باشد که به نوبه خود در آینده‌ای نه چندان دور یکی از جاذبه‌های گردشگری خواهد بود. در محدوده دو روستای دنگیزک و قلعه آذری 40-50 باب خانه ویلایی نیز توسط بخش خصوصی ایجاد شده است که اکثریت آن‌ها از تهران به این روستا آمده و سرمایه‌گذاری نموده‌اند (تصویر شماره 11).

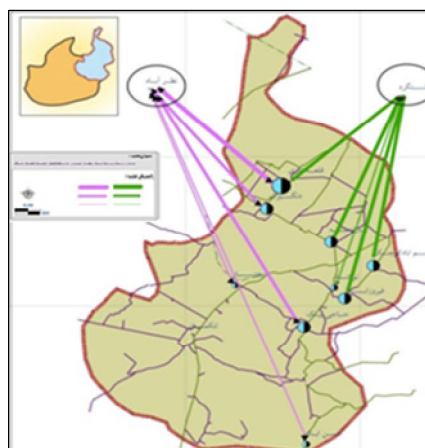
خدمات کشاورزی و سایر خدمات که در چارچوب این تحقیق تعیین شده بود، انجام نشده است. این درحالی است که منطقه مورد بررسی مستعد کشاورزی است و اهالی آن بیشترین تأمین معاش خود را از طریق کشت و محصولات کشاورزی دارند ولی متأسفانه در این خصوص هیچ یک از روستاهای مورد مطالعه رشد چندانی نداشته و حمایتی از جانب دولت نشده است.

ت 10. شدت و جریان سرمایه‌گذاری روستا به شهر در سطح سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی در ارتباط با شهر نظرآباد و هشتگرد.

سرمایه‌گذاری روستاییان در روستا

توسعه صیفی کاری به مساحت حدود 300 هکتار، توسعه آبیاری تحت فشار، ایجاد و توسعه کشت گلخانه‌ای توت‌فرنگی و... از جمله سرمایه‌گذاری‌های است که در روستاهای مورد مطالعه به‌ویژه روستاهای بختیار، قلعه آذری و... انجام گرفته است و نتایج بدست آمده از داده‌های پیمایش میدانی در سال 1394، از کل 253 مورد سرمایه‌گذاری روستاییان در روستا، بیشترین سرمایه‌گذاری در روستاهای بختیار، قلعه آذری، فیروزآباد به ترتیب 27 درصد، 21.5 درصد و 10 درصد انجام گرفته و در روستاهای حسن آباد سالم،

ت 11. شدت و جریان سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در سکونتگاه‌های دهستان تنکمان شمالی.

تحلیل دگرگونی‌های کالبدی- فضایی متأثر از جریانات فضایی روستا شهری روستاهای مورد مطالعه

الف) تحولات مسکن روستاهای مورد مطالعه

یکی از اولین مؤلفه مورد بررسی در این ارتباطات تحول کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی مربوط به مسکن روستایی است. در این ارتباط به تشریح وضعیت هر یک از متغیرهای آن از نظر روستاییان پرداخته شده است. این مؤلفه با شاخص‌هایی نظیر استفاده از مصالح بادوام، بهبود کیفیت مسکن بومی، فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی و واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری را شامل می‌شوند، مورد شناخت و تحلیل قرار گرفت (جدول شماره 3).

براساس جدول شماره (3) نتایج یافته‌های تحولات مسکن در محدوده مورد مطالعه پژوهش همواره نشان می‌دهد که میانگین کلی طیف لیکرت برای متغیر افزایش تعداد واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری میانگین 3.68 دارای بیشترین مقدار است و نشان‌دهنده تغییر در الگوی معماری مسکن روستایی

دهستان تنکمان شمالی است که به مانند دیگر مناطق روستایی کشور از این تغییرات برخوردار بوده است. با توجه به مشاهدات میدانی در روستاهای دهستان تنکمان شمالی و همچنین تطبیق آن با نتایج مصاحبه‌ها و تکمیل پرسشنامه‌ها از بین روستاییان، مشخص می‌شود که تغییر در الگوی معماری مسکن روستایی و شبیه شدن آن به الگوی مسکن شهری بیشتر ظواهر این امر را مدنظر قرار داده است و در مقایسه با شاخص‌هایی مانند مقاوم‌سازی و بهبود کیفیت مسکن از رشد بیشتری برخوردار بوده است. در بین متغیرهای شاخص مسکن «تغییر یا حذف فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی» با میانگین 2.95 کم‌ترین میانگین را به خود اختصاص داده است. میانگین کم این متغیر نشان می‌دهد که عدم حذف مکان‌های معیشتی در محل مکان‌های مسکونی همچنان ادامه دارد و این خود نمادی از لحاظ نکردن جنبه‌های معماری شهری در نواحی روستایی به صورت کامل می‌باشد. به عبارت دیگر یکی از شاخص‌های معماری شهری حذف مکان‌ها و فعالیت‌های معیشتی از داخل واحدهای مسکونی روستایی است که در روستاهای این بخش به آن توجه نشده است.

ب) تحولات نظام کاربری اراضی روستاهای مورد

مطالعه

افزایش تعداد واحدهای مسکونی تجاری متغیر دیگری است که شاخص مسکونی را در روستاهای دهستان تنکمان شمالی دچار تحول کرده است (جدول شماره 4). در این زمینه بخشی از واحدهای معیشتی به واحدهای تجاری اختصاص داده شده‌اند و همچنین برخی از واحدهای مسکونی نیز عملاً به واحدهای معیشتی اختصاص یافته‌اند. آزمون همبستگی تعاملات فضایی روستایی - شهری با تحولات کالبدی

- فضایی در چارچوب شاخص‌هایی چون زیرساخت‌ها، وضعیت زیست محیطی، مسکن، خدمات رفاهی و فضاهای معیشتی روستاهای دهستان تنکمان همبستگی پیرسون استفاده شده است. با توجه به شاخص‌ها و متغیرهای تحقیق حاضر، از آزمون

میانگین	میزان اهمیت متغیرها از نظر پاسخگویان					متغیرهای تحول مسکن
	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
3.15	11.3	6.2	42.6	35.7	4.3	استفاده از مصالح با دوام
3.34	2.4	14.2	34.9	43.7	4.8	بهبود کیفیت مسکن بومی (مقاوم‌سازی خانه‌ها)
2.95	23.6	5.1	37.5	19.8	13.9	تغییر یا حذف فضاهای معیشتی واحدهای مسکونی
3.54	0	12.1	30.6	47.7	9.7	افزایش تعداد واحدهای مسکونی - تجاری
3.68	1.9	2.9	35.7	43.4	16.1	افزایش تعداد واحدهای مسکونی با الگوی معماری شهری

ج 3. وضعیت شاخص‌های تحول مسکن در سکونتگاه‌های روستایی در سال 1394. منبع: یافته‌های تحقیق 1394.

متغیر Y	متغیرهای X	مقدار همبستگی (R)	معناداری
تعاملات روستایی - شهری	مسکن	**0.603	0.000
	خدمات رفاهی	**0.354	0.000
	فضاهای معیشتی	**0.557	0.000
	زیرساخت‌ها	**0.531	0.000
	وضعیت زیست محیطی	**0.383	0.000

ج 4. همبستگی بین شاخص‌های تحقیق و تحولات کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی.

همین دلیل می‌توان وجود رابطه همبستگی مستقیم و مثبت بین این شاخص‌ها را پذیرفت. از سوی دیگر نتایج حاصله در سطح اطمینان 99٪ معنادار می‌باشد. نتایج بدست آمده از رابطه همبستگی بین شاخص فضاهای معیشتی و تعاملات فضایی روستایی - شهری نشان می‌دهد که با مقدار همبستگی 0.557 پس از مسکن بیشترین ارتباط را با تحولات کالبدی - فضایی روستاهای دهستان تنکمان شمالی دارا می‌باشد. در بین شاخص‌های تحقیق کمترین میزان ارتباط مربوط به شاخص تحولات رفاهی می‌باشد که با مقدار همبستگی 0.354 است. بدین ترتیب نتایج حاصل از آزمون همبستگی نشان می‌دهد که مکانیسم تأثیرپذیری

تحلیل نتایج آزمون همبستگی پیرسون برای متغیرهای تحقیق نشان می‌دهد که بین تعاملات فضایی روستایی - شهری و شاخص‌های تحولات کالبدی - فضایی رابطه معنادار مثبت و مستقیم وجود دارد که در همه این رابطه‌ها همبستگی به صورت قوی می‌باشد. در بین شاخص‌های مورد بررسی شاخص مسکن با مقدار همبستگی 0.603 بیشترین ارتباط و تأثیرپذیری را از تعاملات فضایی روستایی - شهری دارا است که به مانند دیگر متغیرها در سطح کمترین خطای مجاز می‌باشد ($0.001 \leq 0.000$). توجه به این مقدار همبستگی نشان می‌دهد که خطای همبستگی محاسبه شده کمترین مقدار ممکن بوده ($0.001 \leq 0.000$) و به

شاخص‌های پنج‌گانه در چارچوب مفهوم تحولات کالبدی - فضایی روستاهای دهستان تنکمان شمالی با تعاملات فضایی روستایی - شهری مستقیم و مثبت می‌باشد. نتایج بدست آمده از این در سطح 99% معنادار می‌باشد. البته نکته‌ای که بایستی در اینجا به آن اشاره کرد این است که تعاملات فضایی روستایی - شهری مؤثر بر تحول روستاهای محدوده مورد مطالعه صرفاً متأثر از شهر کرج نبوده و در این بین شهر نظرآباد و تهران از اثرگذاری نسبتاً بالایی بر روستاها برخوردار بودند.

نتیجه

نظام کالبدی - فضایی، به‌عنوان یکی از زیرنظام‌های فضاها روستایی نه تنها متأثر از عوامل درونی این نظام، بلکه متأثر از عوامل محیط (بیرون) خود در کنار سایر زیر نظام‌ها در حال تغییر و تحول است. در بین مجموعه عوامل محیط بیرونی نظام (سیستم) شهرها و نوع تعاملات فضایی شان با نقاط روستایی یکی از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر تحول روستا و به‌ویژه نظام کالبدی - فضایی است.

سکونتگاه‌های شهری در ایران برپایه ظرفیت‌سازی‌های جدید بعد از دهه 1330 و به‌ویژه در دهه‌های اخیر در تعامل با روستاها در چارچوب مناسبات سلطه همواره زمینه‌های تحولی را در روستاها از گذشته تا به امروز سبب شده‌اند. تحولات ناحیه پژوهش که در گذشته به‌عنوان بخشی از استان تهران و امروز جزئی از استان البرز است، از این قاعده مستثنی نیست. یافته‌های پژوهش نیز نشان داده است که تحول نظام کالبدی - فضایی روستاهای مورد بررسی در زیر نظام‌های آن به شدت اتفاق افتاده است. این تحولات که برخی دارای جنبه‌های مثبت و برخی

نیز منفی است پیامدهایی را برای روستاها به‌دنبال داشته است. از بین مجموعه عوامل اثرگذار، نوع، شکل و دامنه تعاملات روستاها با شهرهای پیرامونی در این تحول از نقش پررنگی برخوردار بوده است. جریان کالا و خدمات، سرمایه و در کنار آن جریان مردم که دارای ساختاری یک سویه و بعضاً دوسویه (البته در راستای تأمین منافع شهرها) است، زمینه این تحول را فراهم آورده است. در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش، نتایج این تحقیق به شرح زیر قابل توجه است:

تحول کالبدی - فضایی روستاهای پیرامون شهرها (به‌ویژه کلانشهر) امری گریزناپذیر است که امروزه در چارچوب مناسبات جدید شبه سرمایه داری در روستاها عینیت فضایی یافته است.

تحولات در نظام سکونتگاه‌های روستایی ارتباط مستقیمی با اندازه آن‌ها دارد. البته این نتایج به‌عنوان یک اصل کلی قابل پذیرش نبوده بلکه بعضی از روستاهای متوسط و کوچک به‌دلیل برخورداری از مزیت نسبی بیشتر، در تعامل با شهرها از سطح تحولی بالا نیز برخوردار شده‌اند.

روند تحولی سکونتگاه‌های روستایی صرفاً متأثر از یک نقطه شهری (سکونت) نیست بلکه می‌تواند تحت تأثیر چند نقطه شهری باشد. دامنه تعاملات فضایی مهم‌ترین عامل در این ارتباط است. در ناحیه مورد پژوهش، اگرچه شهرکرج به‌عنوان کلان شهر از فاصله کمتری نسبت به تهران تا سکونتگاه‌های روستایی و از ظرفیت کارکردی بالاتری نسبت به شهر نظرآباد برخوردار است اما نتوانسته تأثیر چندانی بر روی روستاهای محدوده داشته باشد.

در تعاملات فضایی بین سکونتگاه‌های روستایی و شهرهای پیرامونی اگرچه متأثر از جریانات بعضاً

دانشگاه شهید بهشتی.

- رضوانی، محمدرضا. (1377)، "ارزیابی سیاست سکونتگاه‌های در حال توسعه ایران"، تهران، چاپ اول، انتشارات شروین.

- رضوانی، محمدرضا. (1388)، "تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران"، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 43.

- رهنمایی، محمدتقی. (1369)، "توسعه تهران، دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف"، تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره 16.

- سعیدی، عباس. (1377)، "مبانی جغرافیای روستایی"، تهران، انتشارات سمت.

- سعیدی، عباس و فرهاد عزیزپور (1383) "شبکه‌های ناحیه‌ای و توسعه محلی با تأکید بر پیوندهای روستایی - شهری، نمونه موردی: شبکه تولید شیر در ناحیه لیتکوه آمل"، فصلنامه جغرافیا، سال دوم، شماره 2.

- سعیدی، عباس؛ شفیعی ثابت، ناصر. (1384)، "پدیده خورندگی چشم‌انداز و تحول کاربری اراضی کشاورزی روستاهای پیرامونی کلانشهر تهران"، تهران، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره 4 و 5، تابستان.

- سعیدی، عباس. (1385)، "روندهای مکان‌گزینی و الگوهای مکانیابی سکونتگاه‌های روستایی"، تهران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرح‌ها، آذرماه.

- سعیدی، عباس؛ حسینی حاصل، صدیقه. (1386)، "ادغام کلان شهری سکونتگاه‌های روستایی با نگاهی به کلان شهر تهران و پیرامون"، تهران، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره 12 و 13 بهار و تابستان.

- سعیدی، عباس. (1388)، "سطح بندی روستاهای کشور، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی"، تهران، معاونت عمران روستایی، چاپ اول.

- سعیدی، عباس. (1390)، "روابط و پیوندهای روستایی - شهری در ایران" تهران، نشر مهر مینو.

دوسویه، تحولات مثبتی را فراهم آورده ولی برخی از آن‌ها شرایط نامناسبی از جمله ترویج الگوی شهری مسکن، تخریب محیط زیست و... را برای روستاها به دنبال داشته است.

نتایج این تحقیق، در مقاله محمد تقی رهنمایی (1391) و صدیقه حسینی حاصل (1388) مورد تأیید قرار گرفته است.

مهم‌ترین پیشنهادها براساس یافته‌های تحقیق به شرح زیر است:

- ترویج فرهنگ ساخت مسکن متناسب با شرایط و خصایص فضاهای روستایی؛

- نظارت دقیق بر ساخت و سازها و جلوگیری از کاهش و تغییر کاربری زمین‌های زراعی در روستاها؛

- توجه به فضاهای معیشتی در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی روستا در سطوح مسکن و روستا؛

- ارتقای کیفیت محیط زیست روستا؛

- ایجاد و گسترش نهادهای محلی مردمی، تأثیرگذار در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌ها؛

- ایجاد خدمات مورد نیاز روستاییان در کانون‌های مرکزی روستایی.

پی‌نوشت

1. رجوع شود به مقالات سعیدی، تقی‌زاده، سلطانی، عزیزپور و به‌ویژه کتاب روابط پیوندهای روستایی - شهری در ایران، نشر مینو (1390).

فهرست منابع

- حسینی حاصل، صدیقه. (1388)، "بررسی تطبیقی روند تحولات کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر تهران پس از انقلاب"، تهران، رساله دکترا

- سلیمانی، محمد. (1381)، "دگرگونی روستاهای حاشیه شهرهای جدید صنعتی: بررسی موردی الوند- البرز" تهران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه تربیت معلم، شماره 545.

- شهسواری، رحمان. (1390)، "بررسی نقش روستا شهرها در توسعه نواحی پیرامونی (مطالعه موردی: روستا شهر پل دختر)"، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه خوارزمی.

- صادقی، مظفر. (1389)، "تحولات کالبدی- فضایی سکونتگاه های روستایی پیرامون شهر نورآباد ممسنی با تأکید بر تعامل روستا- شهری"، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.

- ضیاء توانا، محمد حسن و قادرمزی، حامد (1388) "تغییرات کاربری اراضی روستاهای بین شهری در فرایند خزش شهر"، روستاهای نایسر و حسن آباد سنندج، پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره 68.

- فیروزنیا، قدیر؛ ضیاء توانا، محمد حسن. (1385)، "تبیین فرایند تحول روستا با بهره گیری از نظریه چرخه حیات" تهران. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان کرج، دوره آماری 1385.

- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان البرز، دوره آماری 1390.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی